

„Lappangó” szláv eredetű szavaink: *szid*, *szégyen*

Hadrovics László emlékének

1. HADROVICS LÁSZLÓ meg volt győződve arról, hogy „az eddig ismert *tanya*, *naszád* és talán *halom* mellett (...) a magyarban még számos más megfejtetlen óorosz szó lappang”. Az *émely* szó etimológiájáról írt dolgozatom (MNY. 1982: 321—8) megjelenése után (amelynek megírására egyébként az ő *óriás* > *varjazi* szófejtése [NytudÉrt. 88. sz. 67—70] bátorított fel) egy időben bizonyos reményeket fűzött ahhoz, hogy — amint azt egy alkalommal le is írta — „Zoltán András e téren megkezdett munkáját eredményesen fogja folytatni” (HADROVICS LÁSZLÓ, *A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága: Nyelvünk a Duna-tájon*. Szerk. BALÁZS JÁNOS. Bp., 1989. 24). Bevalom, ezeket a reményeket nem tudtam beváltani. A szokásos mentségek („más irányú elfoglaltságaim”) sorolása helyett csak arra utalok, hogy a nemzetközi szlavisztika újabb, nagyszabású vállalkozásai (új történeti és etimológiai szótárak, tájszótárak, nyelvatlaszok) sem segítettek legyőzni az anyag ellenállását, vagyis azt, hogy óriási tömegű szláv jövevényszavunk „túlnyomó többségénél [...] igen kevés támpontunk van arra vonatko-

zólak, vajon a szó északról vagy délről került-e a magyarba?” (KNEZSA ISTVÁN, Magyar—szláv nyelvi érintkezések: A magyarság és a szlávok. Szerk. SZEKFŰ GYULA. Bp., 1942. 178). Az újabb szlavisztikai irodalom nem is nagyon ösztönöz erre, mivel egyre inkább az a kép rajzolódik ki, hogy a magyar honfoglalás körüli időkben nem beszélhetünk még mai értelemben vett, önálló (ó)orosz, szlovák, szlovén, szerb, horvát, bolgár nyelvekről a Kárpát-medencében és környékén, hanem csupán különböző izoglosszák által meglehetősen rapszodikusán szabdaltszerű késői ősszláv dialektusok tarka szövevényéről (vö. HENRIK BIRNBAUM, *Common Slavic: Progress and Problems in its Reconstruction*: Ann Arbor, 1975. Columbus [Ohio], 1979.²; a 2. kiadás orosz fordítása az újabb szakirodalommal kiegészítve: ХЕНРИК БИРНБАУМ, *Праславянский язык, Достижения и проблемы в его реконструкции*. Москва, 1987.; В. В. ИВАНОВ, *Диалектные членения славянской языковой общности и единство древнего славянского языкового мира [в связи с проблемой этнического самосознания]: Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*. Отв. ред. В. Д. КОРОЛЮК. Москва, 1982. 212—36, különösen szemléletes az eredetileg BIRNBAUM-tól származó 2. sz. térkép a 225. lapon). Ezért egyrészt fel kell hagynunk a magyar nyelvészeknek és történészeknek azzal a régi „vigaszával”, amelyet először MELICH JÁNOS fogalmazott meg 1910-ben: „S ha idővel képesek leszünk szláv szavaink mindegyikéről kimutatni, hogy melyik szláv nyelvből való, akkor fogjuk látni, hogy bár összességében a szláv nyelvi hatás nyelvünkben igen nagy, egy-egy szláv nyelvnek a hatása azonban nem nagyobb, mint pl. a régi török vagy az olasz nyelvi hatás” (MNYTK. 13. sz. 31; hasonlóan: HÓMAN BÁLINT—SZEKFŰ GYULA, *Magyar történet I.* Bp., 1935.² 164; KNEZSA, i. h.; BÁRCZI GÉZA, *A magyar nyelv életrajza*. Bp., 1966.² 116), másrészt viszont nem vezethetünk le minden régi szláv jövevényszavunkat egyetlen, a magyarságba felszívódott pannóniai késői ősszláv dialektusból sem, ahogy ezt JEVGENIJ CHELIMSKIJ teszi (Е. А. ХЕЛИМСКИЙ, *Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии: Славянское языкознание. X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации*. Москва, 1988. 347—68). A jelenleg létező, illetve nyelvemlékekből ismert szláv nyelvek korántsem csak az ősszláv fokozatos differenciálódásával, egy egyenes vonalú divergens fejlődés eredményeként jöttek létre, hanem sokszor igen heterogén eredetű ősszláv nyelvjárások homogenizálódása folytán is. A konvergencia szerepéről az egyes szláv nyelvek kialakulásában ékes bizonyítékokkal szolgált az ónovgorodi dialektusnak А. А. ЗАЛИЗНЯК által a XI—XV. századi nyírfakéregre írt levelek alapján végzett vizsgálata, amely alapjaiban kérdőjelezte meg a klasszikus szlavisztikának azt a tételét, hogy az ősszláv és a mai keleti szláv nyelvek között valamiféle egységes köztes alapnyelv („óorosz”, „ősorosz”, „ókeletiszláv”) lett volna (vö. А. А. ЗАЛИЗНЯК, *Новгородские берестяные грамоты с лингвистической точки зрения: В. Л. Яниш — А. А. Зализняк, Новгородские грамоты на бересте (из раскопок) 1977—1983 гг.*). Москва, 1986. 89—219; А. А. Зализняк, *Древненовгородский диалект*. Москва, 1995). Hasonló következtetések vonhatók le a történeti akcentológiai kutatásokból is (vö. В. А. Дыбо — Г. И. Замятина — С. Л. Николаев, *Праславянская акцентология и лингвогеография: Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов, Братислава сентябрь 1993 г., Доклады российской делегации*. Москва, 1993. 65—88). Mindezt nem hagyhatjuk ma már figyelmen kívül a régi keleti szláv szókincs értékelésénél sem (vö. А. Золтан [ZOLTÁN ANDRÁS], *К вопросу об общевосточнославянской лексике: III. Міжнародний конгрес українців, Харків, 26—29 серпня 1996: Мовознавство*. Харків, 1996. 73—5); az „óorosz” jelzőt keleti szlávnak gyanított jövevényszavak

vaink előtt legalábbis idézőjelbe kell tennünk, ennek tartalma ugyanis inkább földrajzi és időrendi, semmint nyelvészeti. Tehát bizonyos nyelvi formák, képzők, szavak vagy szóalakok jellemezhetnek ma vagy akár az egyes szláv nyelvek egész írásban rögzített története során bizonyos nyelveket vagy nyelvcsoportokat, de annak bizonyítása, hogy a nyelvemlékes kor előtt is ugyanez lett volna az eloszlásuk, gyakorlatilag lehetetlen. Ráadásul a szláv—magyar érintkezések legintenzívebb korszakában jelentős változások zajlottak a szláv hangrendszerben, mégpedig az immár a Peloponnészosztól a Fehér-tengerig nyúló szláv nyelvjárási kontinuumban természetesen térben és időben széthúzva. Így például — elébe vágva a címben szereplő szavak eredetéről az alábbiakban kifejtendő elképzelésemnek — ugyanaz a szláv *styd-* tő átkerülhetett a magyarba a környezetünkben élő szláv nyelvek nagy részét érintő $y > i$ változás előtt (vagy egy olyan szláv nyelvből, amelyet ez a változás nem érintett, például a protoukránból, ahol később ellentétes irányú $i > y$ változás ment végbe) még veláris y -val és adhatta nyelvünkben a vegyes hangrendű *szid* igét, de átkerülhetett olyan szláv nyelvjárásokból is i -vel, amelyek az $y > i$ változást már végrehajtották, és egy ilyen, immár *stid*-nek hangzó változattól lehetett a *szígyen > szégyen*. Mivel ez a hangváltozás a szlávban délnyugaton (a mai horvát és szlovén területen) már a IX. században megkezdődött, de délkeleten (a mai bolgár területen) csak a XIII., északnyugaton (a mai cseh és szlovák nyelvterületen) pedig csak a XIV—XV. századra fejeződött be (vö.: GEORGE Y. SHEVELOV, *A Prehistory of Slavic, The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg, 1964. 503—4; ZDZISŁAW STIEBER, *Rzym, krzyż i Żyd: Rocznik Slawistyczny* 26 [1966.] 33—4, Uő., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fonologia*. Warszawa, 1969. 33), a magyarországi szlávoknál mindkétféle kiejtéssel számolni kell a IX—XII. században, tehát elvileg a két szó lehet akár egyidejű átvétel is, ha az a nyelvterület különböző pontjain történt. Mivel azonban a *szid* esetében az etimonként jelentésénél fogva szóba jöhető szláv szóalak manapság elsősorban a keleti szláv nyelveket jellemzi, és nincs bizonyítékunk rá, hogy a múltban a helyzet más lett volna (bár ez természetesen ki sem zárható), van bizonyos valószínűsége annak, hogy a *szid* egyike azon eddig megfejtetlen „óorosz” (= régi keleti szláv vagy csak ott „konzerválódott”) jövevényszavaknak nyelvünkben, amelyek felderítésére annak idején HADROVICS LÁSZLÓ szóban és írásban is oly kedvesen biztatott. Ezért tisztelgek emléke előtt ezzel a kis írással.

2. A TESz. és az EWUng. szerint a *szid* és a *szégyen* a magyarban egyaránt ismeretlen eredetű, a *szitok* pedig a *szitkozódik* igéből jött létre elvonással, amely a *szid* származéka. A TESz. a *szégyen* címszó alatt megjegyzi még, hogy a „*szid* igével való esetleges rokonsága vizsgálatra szorul”. Ez a megjegyzés az EWUng.-ből kimaradt. Tehát míg a *szid* és a *szitok* összefüggése világos, a *szid* és a *szégyen* rokonsága — legalábbis a TESz. szerint — nem zárható ugyan ki, de nincs is bizonyítva (még). E bizonyítást szeretném most itt pótolni az eddig hiányzó láncszem — a közös etimon — kimutatásával.

A *szid* és a *szitok* eredetével e hasábokon legutóbb JUHÁSZ DEZSŐ foglalkozott „A magyar onomatopoezis történetéhez” című nagyszabású tanulmányában. Véleménye szerint a *szid* ősmagyar képzés, „végén az alapnyelvi eredetű *-d* gyakorító képzővel, tövében az onomatopoeitikus *szí-* szóval, amely a haragos szemrehányásokat, szitkokat szóró ember beszédét festi jellegzetes hangokkal. A *szitok* főnév ugyanebből a »fiktív« töből keletkezett a *-t* deverbális nomenképzővel (bár az azonos alakú verbunképzőt sem zárhatjuk ki) és a *-k* denominális (vagy deverbális) nomenképzővel (vö. *étek*, *vétek*) vagy a *szitkozódik*-ből elvonással” (MNY. 1996: 180); a *szégyen*-ről itt nem esik szó. Jógam ezzel közel egyidőben annak a véleményemnek adtam hangot, hogy a *szid(ok)* a szláv *styd(iti)* igéből, a *szígyen* ~ *szégyen* pedig az ebből képzett *stydénije* főnévből

származik (ZOLTÁN ANDRÁS, A magyar—szláv érintkezések kezdetei és fázisai: Életünk [Szombathely] 1996: 642—3). Sajnálatos módon elkerülte akkor a figyelmet — de úgy látszik, az EWUng. szerkesztőit is — SZEMERÉNYI OSZVALDnak az a felvetése, hogy a magyar *szégyen* egy szláv *stydьnъ* melléknévi alak átvétele (Études Finno-Ougriennes XV. [1982.], 399—400; erre az etimológiára VÉKONY GÁBOR hívta fel a figyelmet, amiért ezúttal is köszönetet mondok neki), vagyis a magyar *szégyen* szó eredetének a kérdését SZEMERÉNYI lényegében már megoldotta. Hangtani akadálya nincs egyik egyeztetésnek sem (a szókezdő szláv *st-* > magyar *sz-* megfelelésre a SZEMERÉNYI OSZVALD által is idézett *szobor* < *stobor*, [szám]szerij < [samo]strěl példákon kívül vö. még *zarándok* < *szarándok* < *stran?nik?*, *Szaniszló* < *Stanislav*, vö.: MELICH: NytudÉrt. 41. sz. [1963.], 115; MOLLAY KÁROLY, A német—magyar nyelvi érintkezések: Nyelvünk a Duna-tájon. Szerk. BALÁZS JÁNOS. Bp., 1989. 274) és mivel a magyar *szégyen* korábban nemcsak főnév, hanem melléknév is lehetett (vö. HADROVICS LÁSZLÓ, Magyar történeti jelentéstan. Bp., 1992. 202), származhat szláv melléknévből is, akárcsak a rokon értelmű *szemérem* (vö. ZOLTÁN: MNy. 1996: 473—5). A szláv *stydьnъ* melléknévből való kiindulás mellett szól annak nagyobb elterjedtsége, vö. or. *стыдний* 'gyalázatos, szégyenletes' (SIRJ.² 4: 296), ukr. *стидний* (a gyakoribb *стидкий* mellett) 1. 'illetlen (pl. szavak)', 2. 'szemérmetlen, arcátlan (ember)' Словник української мови 1—11. Київ, 1970—1980. 9: 694, a továbbiakban — SIUM.), sz.-h. *stídan* 1. 'szégyenlős, szemérmes', 2. 'gyalázatos, szégyenletes' (HASz. 16: 550), szln. R. *stíden* 'szégyenlős' (SSKJ. 4: 942), blg. R. *stíden* 'gyalázatos, szégyenletes' (Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Под ред. на Стефан Илчев. София, 1974. 478). Én azért nem a *stydьnъ* melléknévből, hanem a *styděnie* főnévből indultam ki, mert ez utóbbi már az óegyházi szlávban is megvolt (*СТЫДѢННІЄ* 'szégyen, gyalázat', a gör. *αἰσχρῦνη* fordításaként), míg ott a melléknévet vagy a tő másik (*stud-*) változatából (*СТОУДЪНЪ*), vagy más (-*ьк-*) képzővel (*СТЫДЪКЪ*) képezték (vö. SADAITZ. 125; Старославянский словарь. Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благвой. Москва, 1994. 632), ugyanakkor a megfelelő főnév megvan a horvátban is (*stídehe* 'szégyenkezés', vö. HASz. 16: 563), amelynek -*đ*-jéből a magyar -*gy-* kézenfekvőbb módon adódik (vö. *megye* < *měda*, *ragya* < *řda*), mint egy *stydьnъ* melléknév ókajhorvát és/vagy ószlovén vagy akár déli ókeletiszláv (protoukrán) *stiden* ~ *styden*-féle folytatójának -*d*-jéből. Igaz viszont, egy efféle melléknévi alakból könnyebben adódik a szóvégi magyar -*n*, bár a régiségben akadnak -*ny* tövögre mutató változatok is (1517: meg *zegenyevluen* — DomK. 48, vö. TESz. 3: 697).

A szláv *stydь* ~ *studь* főnév jelentése egyrészt 'hideg', másrészt 'szégyen'. E két jelentés összefüggését legutóbb N. D. ARUTJUNOVA vizsgálta részletesen (О стыде и стуже: VoprJaz. 1997/2: 59—70), aki szerint az elsődleges a 'hideg', a másodlagos a 'szégyen', az elvont jelentésben pedig a közösségnek a vétkezővel szembeni elhidegítése, elidegenedése fejeződik ki („Можно предположить, что словом *стыд* первоначально обозначалось отношение Другого [социума] к »отступнику«. Ассоциация с холодом была вызвана фактором отчуждения, отталкивания нарушителя”, i. m., 66). Azt hiszem azonban, hogy a neves orosz nyelvész nő túlzott lélektani mélységet lát ebben a jelentésátvitelben; valószínűbbnek tartom, hogy inkább a tő indoeurópai alapjelentéséből célszerű kiindulni: 'megdermed, összegömbölyödik' (**steud-* 'sich verdichten, sich ballen', vö.: POKORNY, IndEtWb. 1: 1035; VASMER, RussEtWb. 3: 35; SADAITZ. 312), amelyből egyrészt a hideggel kapcsolatos jelentések származnak (vö. pl. óe. szl. *СТОУДЕНЬ* fn. 'erős [„dermesztő”] hideg, fagy', *СТОУДЕНЬ* mn. 'hideg', hv. *stüden* mn., *stüden* 'hideg', *stüdenī* 'november', szln. *studèn* mn. 'hideg', or. *стыдень* 'kocsonya', N. *студёный* 'fagyos', f.-or. *студзень* 1. 'január', 2. 'ko-

csonya' stb.), másrészt a dideregve összekuporodó és a megszegyenített, megszidott ember (vö. *behúzza a nyakát*) vagy állat (vö. *behúzza a fülét, farkát*) viselkedésének legszembetűnőbbben hasonló külső megnyilvánulása révén maga a 'szégyen'. Egy ilyen ősi szó esetében (indoeurópai szinten ide tartozik az alvilági *Styx* folyó neve is, a gör. *στυξ* többes számban jelentett 'fagy'-ot is, vö.: POKORNY, VASMER i. h.; MACHEK, EtS1Č.² 590) életszerűbbnek és egyben „nyelvszerűbbnek” — ahogy HADROVICS LÁSZLÓ mondaná (vö. A funkcionális magyar mondatlan alapjai. Bp., 1969. 7) — tűnik egy efféle „etológiai” alapú jelentésátvitel, mint az ARUTJUNOVA által javasolt „társadalomlélektani” levezetés.

„Künnfentesként” nem tudom megállapítani, hogy a TESz. miért veti fel a *szégyen* és a *szid* összefüggésének a lehetőségét, amint azt sem, hogy az EWUng. ezt hallgatólagosan miért veti el, mivel e szótárakban a megfelelő címszavak alatt idézett szakirodalomban erről az eshetőségről nem esik szó. Csak gyanítható, hogy ezt a véleményem szerint utólag igen termékenynek bizonyult ötletet a *szid* származékainak régebbi jelentései sugallták. A *szidalom* ugyanis a nyelvemlékes kor kezdetétől fogva a XVIII. századig a 'szégyen, gyalázat' szinonimája volt a magyarban (NySz. 3: 236). Az időrendben elsőként felbukkanó *szidalmas* melléknév (1315 k.: Isten fianach artotlonfaga. halalanoch *scidalmof* quína — Gyulafehérvári Sorok) értelmezése BENKŐ LORÁND szerint: „halálának *gyalázatos* kínja” (BENKŐ LORÁND, Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Bp., 1980. 62). Megerősíti ezt az értelmezést a szöveg latin eredetije is („mortis *infamia*”, I. MOLNÁR JÓZSEF—SIMON GYÖRGYI, Magyar nyelvemlékek. Bp., 1977.² 49). Ennek az ötletnek az elhagyása az EWUng.-ban magyarázható egyrészt a tömörítési szándékkal, másrészt azzal a SZEMERÉNYI OSZVALD által is követett logikával, miszerint egy ismeretlen eredetű szónak egy másik ismeretlen eredetűvel való kapcsolatára utalni haszontalan („The word [*szégyen*] is said to be of unknown origin — for the suggestion that it might be connected with the verb *szid* 'chide, scold, reprimand' — itself unexplained — is of no use” — i. m. 399). Vagy talán mégsem annyira haszontalan?

A *styd-* töből a szláv nyelvek egy részében nemcsak *styděti se* ~ *styditi se* ~ *stydati se* típusú, 'szégyenkezik, szégyelli magát' jelentésű visszaható igék (óe. szl., or.-e. szl. *стѣти се*, blg. R. *смудя се*, szb.-hv. *stíd(j)eti se*, szln. R. *stíditi se*, cseh *styděti se*, le. *wstydzić się*, R. *wstydać się*, or. *стыдѣцца*, f.-or. N. *стыдзіцца* ~ *стыдзіцца*, ukr. *смудатися* ~ *смудатися*), hanem *styděti* ~ *styditi* ~ *stydati* típusú, 'megszégyenít, gyaláz, szid' jelentésű tárgyias igék is képződtek. Ezek ma főleg a keleti szlávban élő alakok: or. *стыдѣць* 'megszégyenít, szégyenbe hoz' (HADROVICS—GÁLDI, OrMSz.³ 2: 696), N. 'szid, korhol' (Dal² 4: 347), f.-or. N. *стыдзіць* 'szid, korhol' (Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-Заходняй Беларусі і яе пагранічча 1—5. Мінск, 1979—1986. 5: 6), ukr. *смудати* ~ *смудіти* 'szid, korhol' (SIUM. 9: 694, vö. „Баба *смудаэ* дитину” — 'Az asszony *szidja* a gyereket', HRINČENKO 4: 203). A délszláv területről csupán a HASz. (16: 551) idéz a *stídjeti* címszó alatt egy *stíditi* tárgyias igét 'megszégyenít' jelentésben, de azt is csak XVIII—XIX. századi szótárakból, így fennáll a gyanú, hogy ezt a szót maguk a szótárírók alkották a visszaható *stídjeti se* alapján a „szimmetria” kedvéért; megemlítendő még a le. *wstydzić*, R. *wstydać* 'ua.' ige is (a XVI. sz. óta adatolható, vö. VarsóiSz. 7: 763—4), bár ez a korán a tőhöz tapadt *w-*prepozíció, illetve prefixum miatt a magyar szó esetleges forrásaként aligha jöhet számításba. Tehát — a bevezetőben említett bizonytalansági tényezők szem előtt tartásával — azt mondhatjuk, hogy ha etimológiánk igaz, akkor a magyar *szid* ige legvalószínűbben egy ókeletiszláv *styditi*-ből, vagy — pontosabban és óvatossabban — egy olyan késői ősszláv dialektusból származhat, amelyben a *styditi* tárgyias igeként használatos volt és amelyben az *y* a szónak a magyarba való átvételekor még nem vált *i*-vé.

A *szid* < szláv *styditi* etimológiával szemben fel lehet hozni, hogy a jövevényigék közül csak az ótörök eredetűek szoktak tőalakban átkerülni, „a szláv nyelvekből átvett igék a magyarban *-l* képzőt szoktak kapni (vö. *bérmál*, *kapál*, *parancsol*, *vádol* stb.)” (TESz. 2: 897 *mér* a.) és ez itt, akárcsak a *mér* esetében, hiányzik. Ez az ellenérv készítette KNEI ZSA ISTVÁNT (SzlJsz. 692—3) arra, hogy a *mér* igét jobb meggyőződése ellenére is a kétes eredetű szavak közé sorolja, ez készítette hosszas magyarázkodásra BALÁZS JÁNOST (Magyar deákság, Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell. Bp., 1980. 351—5), amikor a *bír* igét a szláv *bírati*-ből vezette le, ez bizonytalanította el a TESz. szerzőit is a német *ficken*-ből származtatott R., N. *fék* esetében (TESz. 1: 866). Ez utóbbi etimológiát MOLLAY KÁROLY (Német—magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982. 260—1) ugyan elutasította, de a helyette javasolt olasz *ficcare* átvétele esetén — amit az EWUng. (1: 369) is elfogadott — a probléma ugyanaz marad akkor is, ha az EWUng. ebben az esetben nem akad fenn ezen az anomálián, pedig ez éppen az az eset (nyilvánvalóan honfoglalás utáni átvétel), amikor a képző hiánya KISS JENŐ (MNY. 1971: 172) szerint tényleg magyarázatra szorulna. BÁRCZI GÉZA szerint a *mér* és a *fék* honfoglalás utáni jövevényigék, amelyekben „az igető minden igeképző és minden analógiás hatás nélkül vált igetővé” (MNY. 1948: 92). Azt gondolom, hogy a jövevényigék honosítási módja elsősorban időrendi kérdés: egy ideig bármely idegen nyelvből tőalakban vett át igéket a magyar, később ez a lehetőség megszűnt. A kétféle átvételi mód közötti váltás — más nyelvi változásokhoz hasonlóan — nyilván nem egyik napról a másikra következett be, hanem egy ideig — akár huzamosabb ideig is — a kétféle megoldás egymással konkurálva párhuzamosan létezhetett, míg végül az *-l* képzős „adaptációs technika” kerekedett felül. Tehát ha kellőképpen régi átvétel egy szláv (vagy egyéb idegen) eredetű ige, akkor a korábban érvényes szabályok szerint illeszkedhetett be nyelvünkbe. A *szid* — akárcsak a *mér* és a *bír* — régiségéhez a magyarban kétség nem férhet, nyelvemlékeinkben igen korán és már számos származékkal együtt bukkan fel (vö. „Aufgrund der Chronol[ogie] scheint es ein sehr altes W[ort] zu sein” — EWUng. 2: 1430), régisége mellett szól továbbá vegyes hangrendűsége is, tehát nincs akadálya annak, hogy szláv jövevényiszavaink legrégebbi, IX. századi vagy esetleg még korábbi rétegébe soroljuk, amikor a jövevényigék még a korábbi módon, tőalakjukban is beilleszkedhettek nyelvünkbe. A *mér* igéről KNEI ZSA ISTVÁN feltételezte, hogy ha nem finnugor eredetű, „akkor is igen régi, valószínűleg még honfoglalás előtti átvétel” (SzlJsz. i. h.). Megjegyzendő, hogy BENKŐ LORÁND a TESz. ellenében később a *mér* szláv eredetét tartotta valószínűbbnek (A magyar fiktív [passzív] tövű igék. Bp., 1984. 63).

Az efféle lelki folyamatokkal kapcsolatos szavak (*szégyen*, *szid* és származékaik, valamint a korábban tárgyalt *szemérem*) aligha lehetnek felszínes steppei érintkezés nyomai nyelvünkben, hanem tartós és elmélyült szláv—magyar kapcsolatokra utalnak a múltban, ezek helyszíne pedig már csak a Kárpát-medence lehetett. Azt, hogy szláv—(német—, török—)magyar nyelvi kapcsolatok feltételei a Kárpát-medencében a IX. században, sőt annál korábban is megvoltak, MAKKAY JÁNOS (A magyarság keltezése. Bp., 1993. 65—70) ez irányba mutató okfejtése után VÉKONY GÁBOR (A Kárpát-medence népi-politikai viszonyai a IX. században: Életünk [Szombathely] 1997: 1145—70, 1317—40) legutóbb nyelvészeti érvekkel is bizonyította.

ZOLTÁN ANDRÁS